

نگاهی به مشکلات آمار جرایم در ایران

پرویز اجالالی

در این مقاله مؤلف ابتدا تعریفی از جرم و آمار جرم ارائه می‌دهد. سپس انواع آمار جرم را تعریف کرده و به ارزیابی نقاط ضعف و قوت آن‌ها می‌پردازد. بقیه مقاله به بررسی وضعیت آمار جرم در ایران اختصاص یافته است. نتیجه این بررسی نشان می‌دهد که در کشور ما سه منبع رسمی تولید آمار جرم وجود دارد: دفتر آمار و پردازش داده‌های وزارت دادگستری، اداره آمار معاونت طرح و برنامه نیروی انتظامی و سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور. بنابر دلایل عدیده‌ای از جمله نقص و تداخل طبقه‌بندی جرایم با تداخل بین آمار جرم و آمار پرونده‌ها، آمار متهمان و محکومان و محدود بودن آمار جرایم به سطح ملی و استانی و عدم تمایز بین آمار جرایم شهری و روستایی نمی‌توان به تهیه گزارش‌هایی واقع‌بینانه از وضعیت، محاسبه میزان‌های بزهکاری و پیش‌بینی احتمال وقوع جرایم پرداخت. در این مقاله نقاط ضعف آمارهای جرم در ایران از لحاظ فنی به تفصیل مورد بحث قرار گرفته و راه‌حل‌هایی برای اصلاح آن ارائه شده است.

مقدمه

در دنیای امروز، جرم و کژروی مسئله‌ای اجتماعی تلقی می‌شود، نه مشکلی اخلاقی مربوط به افراد. از این روست که سازمان‌های تخصصی جهان و پژوهشگران رشته‌های علمی مثل حقوق، جرم‌شناسی، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و حتی گاه اقتصاد و مدیریت کوشیده‌اند آن را مورد کاوش علمی قرار دهند. در همه‌جای جهان، دولت‌ها با این مسئله روبه‌رو هستند و برای برخورد با آن دست یاری به سوی متخصصان دراز کرده‌اند. در میان

این متخصصان، جامعه‌شناسان همواره نقش والایی در مطالعات مربوط به جرایم و کژروی‌ها داشته‌اند^۱، و کوشش‌های علمی زیادی در سطح خرد و کلان برای شناخت انگیزه‌ها و فرایندهای مجرم شدن و عوامل متنوع مؤثر بر آن صورت گرفته است. مجموعه این کوشش‌ها میراثی فراهم آورده که یکی از شاخه‌های جامعه‌شناسی با نام آسیب‌شناسی اجتماعی یا جامعه‌شناسی جرم و کژروی یا اسامی مشابه شناخته شده است.

مطالعات خرد آسیب‌شناسی ممکن است بر اطلاعات دست اولی متکی باشند که خود پژوهشگر گرد می‌آورد. اما برخی از مطالعات خرد و همه مطالعات کلان‌نگر (Macroscopic) بر آمار جرایم اتکا دارند. در مطالعات جهانی که به آسیب‌شناسی اجتماع‌های گوناگون از قبیل محله‌ها، شهرها، روستاها، کشورها و گروه‌های قومی، نژادی، جنسی و سنی مختلف می‌پردازند، معمولاً از شاخص «میزان بزهکاری» استفاده می‌شود. میزان بزهکاری عبارت است از تعداد بزهکاران در یک جمعیت معین (معمولاً صد هزار نفر). برای محاسبه این میزان ابتدا باید تعداد بزهکاران را در دوره‌های زمانی معین و برای اجتماع‌های مفروض در دست داشته باشیم. برای محاسبه این شاخص مهم یا شاخص‌های دیگر مربوط به جرم به آمار جرایم نیاز داریم که در کشورهای مختلف به شیوه‌های گوناگون نگه‌داری و منظم‌اً منتشر می‌شوند. در این مقاله، ابتدا از انواع آمار جرایم و نقاط ضعف و قوت آن‌ها سخن گفته‌ایم. سپس در مرحله بعد کوشیده‌ایم آمار جرایم موجود در ایران را مورد بحث و ارزیابی قرار دهیم و نارسایی‌ها و توانمندی‌های آن‌ها را بسنجیم. در انتهای مقاله اشارات کلی به راه‌های اصلاح آمار جرایم خواهیم داشت. البته ارائه پیشنهاد و طراحی یک نظام آمار جرایم کارآکوششی وسیع و مجزا می‌طلبد که خارج از حوصله این مقاله است.

۱. علاقه جامعه‌شناسان به موضوع جرم و کژروی قدیمی است و به نیمه دوم قرن نوزدهم بازمی‌گردد. از میان بنیانگذاران جامعه‌شناسی، امیل دورکیم اولین کسی است که مبانی بررسی این مسئله را تدوین کرد و در عین حال در اثر ماندنی‌اش خودکشی برای اولین بار به کژروی همچون مسئله‌ای کلان و اجتماعی نگاه کرد. اولین مطالعات تجربی اجتماعی در سال‌های آخر قرن بیستم و چرخش قرن و از همه معروف‌تر دهقان لهستانی در آمریکا به موضوع جرم توجه ویژه‌ای داشتند. اما مکتب شیکاگو در دهه‌های ۲۰ و ۳۰ میلادی بود که راه مطالعه مستمر و منظم جرم را هموار کرد. از آن پس پژوهش تجربی و نظریه‌پردازی در باب جرم و کژروی همواره یکی از اشتغالات جامعه‌شناسان در همه‌جا بوده است.

تعریف جرم

جرم را می‌توانیم هر فعل یا ترک فعلی بدانیم که مطابق قانونی که در جهت حمایت از عموم مردم وضع شده، و براساس یک فرایند قضایی معین قابل مجازات است. هر چند اغلب نظام‌های حقوقی جرم خصوصی و عمومی را از هم جدا می‌کنند، اما وقتی دستگاه حکومت و نهاد قضایی برای مهار و مجازات مجرم پا پیش می‌گذارد، بدین معناست که جرم خطایی عمومی است. به سخن دیگر، ارتکاب عمل مجرمانه تجاوز به نظم عمومی تلقی می‌شود و نه صرفاً زیر پا گذاشتن نظم اخلاقی یا حقوق اشخاص. از این رو، در همه جوامع متمدن و نظام‌های حقوقی امروزی برای این‌که وقوع جرمی اثبات شود، صرف نیت کافی دانسته نمی‌شود، بلکه فعل یا ترک فعل (عمل واقعی) و وجود انگیزه مجرمانه برای آن و خدشه‌دار شدن وجدان و نظم عمومی بر اثر آن ضروری تلقی می‌شود.

آمار جرم

وظیفه نخست آمار جرم عرضه اطلاعات کمی طبقه‌بندی شده در مورد جرم و مجرمان است. این اطلاعات می‌تواند موارد زیر را دربر گیرد:

(الف) توصیف و شمارش وقایعی که به عنوان زیر پا گذاشتن قانون در زمان و مکان وقوع حادثه تعریف شده‌اند، یعنی احصای موارد ارتکاب جرم.

(ب) توصیف و شمارش اشخاص حقیقی یا حقوقی که قانون را در زمان و مکان وقوع حادثه زیر پا گذاشته‌اند، یعنی احصای مجرمان.

(ج) توصیف و شمارش اشخاص حقیقی یا حقوقی که قربانی عمل مجرمانه شده‌اند، یعنی احصای قربانیان جرایم.

(د) توصیف و شمارش تصمیم‌هایی که مقامات مسئول در مورد افراد درگیر با فعالیت‌های مجرمانه اتخاذ می‌کنند، یعنی احصای کیفرها و مجازات‌ها.

(ه) براساس اطلاعات فوق، می‌توان احتمال ارتکاب جرم یا قربانی عمل مجرمانه شدن را برای اجتماع‌های گوناگون محاسبه کرد. این احتمالات را که در قالب شاخص‌های جرم بیان می‌شود هم می‌توان محصول آمار جرم به شمار آورد و هم جزیی از آمار جرم دانست و همراه با آمار ارائه کرد.

انواع آمار جرم

با توجه به آن‌چه در بالا آمد، آمار جرایم را می‌توان به طبقات زیر تقسیم کرد:

الف) آمار واقعی جرایم: آمار واقعی جرم هیچ‌گاه دست‌یافتنی نیست. زیرا بعضی جرایم هرگز کشف نمی‌شوند. در موارد بسیاری، جرایم اساساً گزارش نمی‌شوند. دلایل این گزارش نکردن متفاوت است. ممکن است فرد معمولی یا حتی پلیس احساس کند که گزارش کردن یک مورد جرم به زحمتش نمی‌ارزد، یا این‌که گزارش نکردن تأثیر بهتری بر مجرم دارد تا گزارش کردن یا دلایل دیگر. به هر حال، بسیاری از جرایم کشف نمی‌شوند و طبیعتاً مجرمان و حتی قربانیان آن‌ها نیز ناشناخته باقی می‌مانند.

ب) آمار پلیس: آمار جرایم کشف شده توسط پلیس که در بیشتر کشورها مرتباً منتشر می‌شود (در ایران نیز این آمار به عنوان بخشی از اطلاعات سالنامه آماری همه‌ساله توسط مرکز آمار ایران منتشر می‌شود و احتمالاً از خود نیروی انتظامی نیز قابل حصول است) یکی از منابع مهم آمار جرم است. اما این آمار با آمار واقعی جرایم متفاوت است. زیرا وقتی گزارشی به دست پلیس می‌رسد، در مورد آن بررسی می‌شود و ممکن است کار در همین مرحله خاتمه یابد و پلیس گزارش وقوع جرم را به دادگاه لازم نداند و از ثبت و ارسال گزارش وقوع جرم به اداره آمار پلیس نیز استنکاف ورزد (البته نظام آمارگیری پلیس در این مورد خیلی مؤثر است)^۱. آمار مجرمان با آمار دستگیرشدگان توسط پلیس نیز برابر نیست، چون ممکن است بی‌گناهی برخی دستگیرشدگان که به ارتکاب جرم متهم و دستگیر می‌شوند، در مراحل بعد اثبات و پیگرد آن‌ها متوقف شود.

مشکل مهم دیگر آمار پلیس، که البته فقط مشکل آمار پلیس نیست، تأثیرپذیری شدید این آمار از فعالیت پلیس است. دو متغیر جرم واقع شده و جرم گزارش شده، همان‌طور که در بالا آمد، در عین استقلال به شدت با یکدیگر همبسته‌اند. هر چه پلیس بیشتر فعالیت کند، اموال مسروقه بیشتری کشف می‌شود. هر چه به شکایت‌های بیشتری رسیدگی شود، میزان جرم گزارش شده بیشتر می‌شود، هر چند که میزان واقعی ارتکاب جرم ممکن است کاهش یافته باشد. به‌ویژه در مواردی که ارتکاب جرم بالاست (به دلیل وسیع تعریف شدن عمل مجرمانه یا شرایط ویژه زندگی در شهرهای بزرگ یا وضعیت اقتصادی...) و نظارت پلیس طبیعتاً ضعیف است، تغییر رئیس یک کلانتری ممکن است آمار پلیس را در آن منطقه کاملاً متحول سازد.

ج) آمار دادگاه‌ها: آمار محکومان دادگاه‌ها، در بسیاری از کشورها، همه‌ساله منتشر می‌شود.

۱. معمولاً آمار ثبتی (registration) از روش گزارش‌دهی به قسمت آمار دقیق‌تر است.

در این کشورها همین آمار است که از آن با عنوان آمار رسمی جرایم یاد می‌شود. این آمار فقط محکومان دادگاه‌ها، یعنی کسانی را دربر می‌گیرد که پلیس دستگیر کرده و دادگاه مجرمیت آن‌ها را به اثبات رسانده است. «آمار محکومان دادگاه‌ها در سال گذشته» در کشورهایی که مرتباً منتشر می‌شوند معتبرترین آمار در مورد جرم به‌شمار می‌آید و اساس همه مطالعات کلان‌نگر جرم‌شناسی و همین‌طور ابزار اصلی سیاست‌گذاری درباره جرایم محسوب می‌شود. اما متأسفانه در بسیاری از کشورهای در حال توسعه یا این آمار وجود ندارد یا به علت نواقص بسیاری که دارد قابل اتکا نیست. هرچه نظام قضایی پیشرفته‌تر باشد، آمار دادگاه‌ها دقیق‌تر است و هر چه آمار دادگاه‌ها دقیق‌تر باشد، آمار رسمی جرایم بیشتر قابل اتکا خواهد بود.

د) آمار مربوط به قربانیان جرایم: این نوع آمار که در بسیاری از کشورها توسط پلیس منتشر می‌شود و علاوه بر آن توسط پژوهشگران و مؤسسات تحقیقاتی نیز گردآوری می‌شود، تعداد کسانی را نشان می‌دهد که از عمل مجرمانه آسیب یا زیان دیده‌اند. در کشورهای پیشرفته از این نوع آمار در مطالعات جرم‌شناسی استفاده می‌شود. اما بدیهی است که میزان قربانیان جرایم با میزان وقوع جرم برابر نیست. برخی جرایم علیه جامعه قربانی مشهودی ندارد. گاه تشخیص قربانی جرم بسیار پیچیده است. برخی جرایم نیز قربانیان متعدد دارند. به علاوه، گردآوری این آمار به صورت جامع همواره مرسوم نیست. مثلاً در ایران چنین آماری هیچ‌گاه گردآوری نشده است.

ه) آمار مبتنی بر گزارش مجرم: روش گردآوری این نوع آمار به این ترتیب است که در مدارس، زندان‌ها یا محلات کارتی به پاسخگو می‌دهند که در آن لیستی از جرایم وجود دارد و از وی می‌خواهند که پاسخ دهد تاکنون کدام جرم را مرتکب شده و آیا به خاطر ارتکاب جرم کارش به زندان کشیده است یا نه. تجربه این مطالعات که بیشتر در آمریکا و انگلستان انجام شده نشان می‌دهد که معمولاً می‌توان به جواب پاسخگویان اعتماد کرد و پاسخ آن‌ها غالباً با آنچه از آمار پلیس و دادگاه‌ها استنتاج می‌شود همخوانی دارد. مطالعه کلارک و تیفت نشان داده که ۹۲ درصد پاسخگویان راست گفته‌اند (کلارک و تیفت، ۱۹۶۶: ۵۲۳-۵۱۰). در سال‌های اخیر نیز مایکل هیندلانگ و همکارانش، در مطالعه‌ای که احتمالاً کامل‌ترین مطالعه‌ای است که درباره روایی و تکرارپذیری آمار مبتنی بر گزارش خود مجرمان انجام گرفته است، به این نتیجه می‌رسند که این نوع آمار بسیار بیش از آنچه معمولاً تصور می‌شود معتبر است و با آمارهای رسمی کاملاً سازگاری دارد (سیگل، ۲۰۰۲: ۵۴). گروهی از جامعه‌شناسان بر این باورند که این نوع آمار، به اضافه آمار قربانیان جرایم، می‌تواند بهترین شاخص میزان ارتکاب جرم در جامعه باشد. این گروه از پژوهشگران این دو نوع آمار را بر آمار رسمی ترجیح می‌دهند و بر این باورند که آمار

رسمی در واقع واکنش مراجع رسمی به جرم را نشان می‌دهد و نه خود جرم را. به همین علت با کوشش در جهت تقویت این نوع آمار می‌توان تا حد قابل قبولی به آمار واقعی جرایم دست یافت. بیدرمن و رایس (۱۹۶۷) این نوع نگاه را رویکرد واقع‌گرایانه می‌خوانند و آن را در مقابل رویکرد نهادگرایانه که بر آمار رسمی و فرایند تولید آن توجه دارد قرار می‌دهند. این نوع آمار در بیشتر کشورهای در حال توسعه و ایران رایج نیست.

و) آمار زندانیان: اگر آمار دقیق دادگاه‌ها و پلیس در دست باشد، هیچ‌گاه از آمار زندانیان به عنوان شاخصی برای تعیین میزان بزهکاری استفاده نمی‌شود. بلکه به این آمار بیشتر از لحاظ کیفر و اداره زندان‌ها و هزینه و عملکرد قضاپی و پلیس توجه می‌شود. اما وقتی که آمارهای دقیق در دست نباشد، آمار زندان ممکن است جانشین یا مکمل آمار دادگاه و پلیس شود. نقطه ضعف آمار زندان برای شمارش موارد جرم و تعداد مجرمان روشن است: همه مجرمان به زندان محکوم نمی‌شوند و ممکن است که بازداشت نشوند. افزون بر این، همه کسانی که زندانی می‌شوند مجرم نیستند، بلکه ممکن است فقط متهم باشند و تا دادگاه تکلیف آن‌ها را تعیین کند در زندان بمانند. پس آمار زندانیان با آمار مجرمان برابر نیست. نکته دیگر این‌که ورودی‌های زندان را با کمی مسامحه می‌توان مجرمان امسال به‌شمار آورد (هر چند برخی از آن‌ها ممکن است در سال‌های گذشته مرتکب جرم شده باشند و امسال دستگیر بشوند و گروهی نیز ممکن است صرفاً در مظان اتهام باشند)، اما کسانی که پیش از این زندانی شده‌اند و دوران محکومیت خود را می‌گذرانند مجرمان سال‌های پیش‌اند.

ز) آمار احتمال وقوع جرم: نوع پردازش شده و پیشرفته‌تر آمار جرم عبارت است از شاخص‌های مربوط به احتمال وقوع جرم، احتمال قربانی جرم شدن و یا احتمال بزهکار شدن. در کشورهایی که آمار جرم مناسبی دارند، از این شاخص‌ها استفاده می‌شود. مثلاً، ولفگانگ خیر از شاخصی می‌دهد به نام «امکان بزهکار شدن جوانان در یک ناحیه». این شاخص در مواردی که در مورد بزهکاران مناطق شهری آمار صحیح برای دوره‌های نسبتاً طولانی وجود داشته باشد قابل محاسبه است (نگاه کنید به ولفگانگ، ۱۹۷۰). شاخص میزان جرم (crime rate) که تعداد جرم در هر صد هزار نفر جمعیت را نشان می‌دهد نیز تا حدودی بیانگر احتمال قربانی جرم شدن و احتمال مجرم شدن نیز هست. مثلاً، اگر بخواهیم بدانیم که در یک ناحیه معین تا چه میزان از سرقت ایمن هستیم، یک راه این است که ببینیم در آن ناحیه در مقابل هر صد هزار نفر جمعیت چه تعداد سرقت داشته‌ایم. یا اگر بخواهیم بدانیم احتمال این‌که پسر ما امسال مرتکب جرم شود چه قدر است می‌توانیم به درصد پسران هم‌سن او که ساکن همان ناحیه‌اند و مرتکب جرم شده‌اند نگاه کنیم. در هر حال، استفاده از این شاخص‌ها در سال‌های اخیر رواج بسیار پیدا کرده، زیرا

تعداد مطلق جرم نمی‌تواند به‌طور دقیق احتمال قربانی جرم یا مرتکب جرم شدن را نشان دهد، اما شاخص‌های استاندارد شده نسبت به جمعیت، سن یا ناحیه جغرافیایی توانایی بهتری برای بیان میل به ارتکاب جرم و میزان مصونیت اجتماعی دارند. این نوع آمارها در کشورهای در حال توسعه به‌دشواری یافت می‌شوند.

آمار جرم در ایران

هم اکنون در ایران سه تولیدکننده آمار رسمی جرم می‌توان تشخیص داد^۱.

— دفتر آمار و پردازش داده‌های وزارت دادگستری.

— اداره آمار معاونت طرح و برنامه نیروی انتظامی.

— سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور

این سه مرکز اطلاعات آماری دست اول مربوط به جرم را تولید می‌کنند. اما هیچ‌کدام از آن‌ها اطلاعاتی را که تولید می‌کنند در سطح وسیع و در قالب نشریات معین و مسلسل منتشر نمی‌کنند. این اطلاعات در قالب نشریه یا به صورت اوراق چاپی برگرفته از کامپیوتر یا دیسکت در اختیار مدیران و کارشناسان مسئول دولتی بر حسب حوزه کاری آن‌ها قرار می‌گیرد، یا پس از مراجعه و معرفی محققان و دانشجویان به‌طور موردی در اختیار ایشان قرار می‌گیرد.

آمار جرم در نشریه‌های آماری

بخشی از اطلاعاتی که مراکز سه‌گانه بالا درباره جرایم تولید می‌کنند در قالب نشریه‌های آماری در اختیار همگان قرار می‌گیرد. مهم‌ترین این نشریات عبارتند از: *سالنامه آماری کشور و آمارنامه‌های استان‌ها*.

سالنامه آماری کشور: سالنامه آماری کشور که همه‌ساله توسط مرکز آمار ایران منتشر می‌شود، شاید بعد از نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، مهم‌ترین و معروف‌ترین نشریه آماری ایران باشد که از سال ۱۳۴۵ توسط این مرکز منتشر می‌شود و منابع تأمین اطلاعات این نشریه عبارت است از نتایج سرشماری‌ها و آمارگیری‌های نمونه‌ای اجرا

۱. گاه در غیاب آمار دقیق جرم از برخی آمارهایی که سازمان‌های دیگر تهیه می‌کنند، به جای آمار جرایم استفاده می‌شود. مثلاً، آمار زنان آسیب‌دیده مورد حمایت بهزیستی، به جای آمار زنانی که به کار روسپیگری مشغول‌اند، یا آمار افرادی که در سال‌های قبل در مراکز بازپروری سازمان بهزیستی تحت درمان قرار گرفته‌اند، به جای آمار معتادان به مصرف مواد مخدر.

شده توسط مرکز آمار ایران، نتایج آمارگیری‌های سایر سازمان‌ها و آمارهای ثبتی تولید شده در دستگاه‌های اجرایی کشور.

در اولین سالنامه آماری (۱۳۴۵) هیچ آماری درباره جرایم وجود نداشت. اما از سال ۱۳۴۶ آمار قضایی به موضوع دائمی یکی از فصول سالنامه تبدیل شد و تا به امروز، با وجود تغییرات نسبتاً چشمگیر در محتوا، همواره بخشی از سالنامه بوده است. در تمام این دوره طولانی منبع اطلاعات فصل آمار قضایی (یا امور قضایی) در سالنامه اطلاعات ثبتی بوده است. تاکنون هیچ نوع آمارگیری اعم از سرشماری یا نمونه‌ای درباره جرایم در ایران انجام نشده است. در فاصله سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۴۹، اداره آمار قضایی وزارت دادگستری تنها منبع اطلاعات این فصل سالنامه بود، ولی از سالنامه سال ۱۳۵۰ به بعد، علاوه بر این اداره، اطلاعات مربوط به تصادفات رانندگی و مرگ‌های ناشی از سوانح و تصادفات رانندگی و خودکشی نیز از اداره پزشکی قانونی وزارت دادگستری و اداره آمار و بررسی‌های شهرداری کل کشور اخذ و به اطلاعات این فصل اضافه شد. آمار قضایی از دو بخش اصلی تشکیل می‌شود: اول آمار محاکم که شامل تعداد شعب دادگاه‌ها، پرونده‌های وارده و مختومه و نوع دعاوی مختومه بود؛ و دوم آمار جرایم که اطلاعات مربوط به متهمان و محکومان مراجع قضایی کشور بر حسب سن و جنس، نوع جرم (جنایی، جنحه)، عنوان جرم، سواد، وضع تأهل و تابعیت را دربر می‌گرفت. علاوه بر این دو بخش، که منبع آن دادگستری بود، آمار مربوط به اقدام‌کنندگان به خودکشی (فقط در تهران) به تفکیک آمار مربوط به فوت‌شدگان حوادث و سوانح از منبع پزشکی قانونی و شهرداری و ایضاً آمار دستگیرشدگان و جرایم واقع شده در حوزه‌های استحقاقی شهرداری کل کشور از منبع شهرداری و نیز در سالنامه وجود داشت. اطلاعات موجود در سالنامه‌های آماری تا سال ۱۳۵۷ به همین ترتیب ارائه می‌شد.

در سالنامه‌های آماری سال ۵۸ و ۵۹ بخش آمار قضایی به‌طور کلی حذف شده و طبیعتاً از آمار پلیس نیز در این سالنامه‌ها خبری نیست. در سالنامه آماری سال ۱۳۶۰ فصل دهم به امور قضایی اختصاص یافت. در آغاز این فصل توضیح داده شده که علت عدم درج آمار قضایی در سال‌های ۵۸ و ۵۹ بروز تحولات در قوه قضائیه بوده است. در تنظیم مطالب فصل آمار قضایی آمار محاکم نیز حذف شده و فصل از چهار قسمت آمار جرایم، تصادفات، مواد مخدر و ازدواج تشکیل شده است. در سال ۱۳۶۲، به قسمت اول آمار قضایی آمار محکومان نیز اضافه شد و نام آن به تشکیلات قضایی و آمار محکومان تغییر کرد. قسمت پنجم، یعنی آمار ازدواج نیز در آن به درستی حذف شد. بنابراین، فصل آمار جرایم در این سال از چهار قسمت تشکیل می‌شود. جالب این‌که از سال ۶۳ تشکیلات قضایی و آمار جرایم تحت یک عنوان آورده شده و دو

قسمت دیگر فصل نیز به تصادفات و سوانح و کشفیات مواد مخدر اختصاص یافته‌اند. در سالنامه سال ۱۳۶۵، آماری که از دادگستری گرفته شده با عنوان تشکیلات قضایی و پرونده‌های بررسی شده در دادگاه‌ها در یک قسمت و آمار جرایم، سوانح و تصادفات مشترکاً در قسمت دوم و کشفیات مواد مخدر نیز در قسمت سوم آمده. همین تقسیم‌بندی تا سالنامه آماری سال ۱۳۷۶ ادامه یافت. از سال ۱۳۷۷ نیز در آغاز فصل آمار قضایی اشاره‌ای به قسمت‌بندی نشده، ولی تقریباً همان جداول پیشین آورده شده‌اند. تنها تغییری که در سالنامه ۱۳۷۸ به بعد دیده می‌شود اضافه شدن یک جدول از مرتکبان خودکشی، به تفکیک سن، و حذف جدول مربوط به دستگیر شدگان مربوط به مواد مخدر است.

آمار دادگستری در سالنامه آماری کشور

منبع اصلی اطلاعات سالنامه آماری کشوری آماری است که از قوه قضائیه گرفته می‌شود. برای دسترسی به شکل تفصیلی این آمار می‌توان به قوه قضائیه مراجعه کرد، اما خلاصه‌ای از این اطلاعات همه ساله در سالنامه آماری کشور می‌آید. در آخرین سالنامه آماری کشور، مأخذ ۳ جدول از ۱۲ جدول موجود در فصل آمار قضایی دفتر آمار و پردازش داده‌های دادگستری جمهوری اسلامی ایران ذکر شده است. از میان این سه جدول فقط یکی از آن‌ها (جدول ۳-۱۳) که تعداد پرونده‌های مختومه در دادگاه‌های عمومی را برحسب موضوع پرونده و برای ۵ سال گذشته نشان می‌دهد، به کار آمار جرایم می‌آید. موضوع پرونده با نوع جرم یکی نیست، زیرا موضوع بعضی پرونده‌ها ممکن است نوعی اقدام قضایی باشد که پرونده در جهت آن اقدام تشکیل شده است (مثلاً، الزام به تمکین، قرار رد دفتر) اطلاعات این جدول، اگر بخواهیم آمار جرایم را از آن استخراج کنیم، دارای نواقص و مشکلاتی است که در بحث طبقه‌بندی جرایم به تفصیل بحث شده است.

آمار نیروی انتظامی در سالنامه آماری کشور

همان‌طور که پیش از این گفته شد، یکی از منابع اطلاعات آماری موجود در سالنامه آماری کشور، اداره آمار نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران است. سابقه پلیس در گردآوری آمار، تا آن‌جا که ما اطلاع داریم، به سال ۱۳۳۶ برمی‌گردد که وظیفه جمع‌آوری اطلاعات آماری از تصادفات جاده‌های کشور به عهده شهربانی کل کشور گذارده شد. با وجود این، اولین باری که آمار پلیس در یک نشریه آماری رسمی کشوری ظاهر شد، سالنامه آماری ۱۳۵۰ بود که در آن مأخذ ۵ جدول اداره طرح‌ها و بررسی‌ها و آمار شهربانی کل کشور ذکر شده است. بعدها تعداد

این جداول به ۹ رسید که اغلب سال‌ها در سالنامه‌های آماری مشاهده می‌شوند. در آخرین سالنامه آماری منتشر شده (سالنامه آماری ۱۳۷۹) اطلاعاتی که منبع آن نیروی انتظامی است عبارت است از:

۱. پرونده‌های تشکیل شده توسط پلیس بر حسب ۸ نوع جرم عمد و نیز به تفکیک استان.

این جرایم عبارتند از: قتل عمد، قتل غیرعمد (به استثنای موارد ناشی از تصادفات و سایل نقلیه)، مرگ‌های اتفاقی، ضرب و جرح و صدمه، تهدید، اجبار و اکراه، تظاهر به چاقوکشی و مسموم کردن عمدی. اطلاعات این جدول منبع خوبی برای مطالعه در باب میزان جرایم خشونت‌آمیز علیه اشخاص است و ارزش بسیاری برای آسیب‌شناسان دارد. اطلاعات آن تقریباً از سال ۱۳۴۵ به بعد، حداقل برای ضرب و جرح و تهدید، از سالنامه‌های آماری قابل استخراج است. اما این اطلاعات دارای اشکالات زیر است:

– این جدول تعداد پرونده‌ها را نشان می‌دهد، نه تعداد وقایع مجرمانه را. همواره این احتمال وجود دارد که برای یک واقعه مجرمانه (مثلاً یک قتل) بیش از یک پرونده تشکیل شود یا، برعکس، برای چند واقعه مجرمانه (مثلاً، چندین قتل در جریان یک نزاع دسته‌جمعی) یک پرونده. پس آن‌چه جدول نشان می‌دهد دقیقاً میزان وقوع جرم نیست.

– اشکال دوم در این است که در میان وقایع نام‌برده در جدول دو مورد مرگ‌های اتفاقی و اجبار و اکراه، جرایم واضحی نیستند، زیرا در مورد مرگ اتفاقی اگر در دادگاه دخالت داشتن عمدی یا غیرعمدی شخصی در آن مرگ ثابت نشود، در حقیقت جرمی واقع نشده است. پس آمار آن نیز آمار حوادث است، نه جرایم و به درد آسیب‌شناس اجتماعی نمی‌خورد. عنوان اجبار و اکراه نیز مبهم است، زیرا اجبار کردن شخصی به انجام دادن فعلی به اعتبار نوع فعل اهمیت مجرمانه پیدا می‌کند و به‌طور کلی معلوم نیست که ارزش اطلاعاتی برای پژوهشگر جرایم دارد یا نه.

۲. دستگیرشدگان جرایم هشت‌گانه بالا به تفکیک جنس و گروه سنی.

گروه‌های سنی شامل ۱۷ ساله و کمتر، ۱۸ تا ۲۴ ساله، ۲۴ تا ۳۴ ساله و ۳۵ ساله و بیشتر است. مهم‌ترین اشکال اطلاعاتی که در این جدول ارائه می‌شود، اختلاط مظنون و متهم و محکوم است، همه کسانی که دستگیر می‌شوند قطعاً در دادگاه محکوم نمی‌شوند و برخی از آنان ممکن است اساساً کارشان به دادگاه نکشد و به علت نبودن مدرک حتی قبل از اعزام به دادگاه آزاد شوند.

۳. سرقت‌های عادی به تفکیک سرقت از اماکن، سرقت انواع وسایل نقلیه و لوازم آن‌ها، سرقت احشام و سایر، بر حسب استان.
- اماکن مورد سرقت عبارتند از: اماکن دولتی، منازل، مغازه‌ها، مراکز صنعتی و تجاری و سایر اماکن. انواع وسایل نقلیه و لوازم آن عبارت‌اند از: اتومبیل، موتور سیکلت و دوچرخه، قایق، موتور قایق و لوازم دریایی، لوازم خودرو یا وسایل داخل آن. موارد سرقت به تفکیک موارد فوق و به تفکیک استان‌ها ارائه می‌شود.
۴. دستگیر شدگان مرتبط با انواع سرقت‌های عادی، بر حسب جنس و سن، به تفکیک سرقت از اماکن دولتی، منازل و مغازه‌ها و سایر مکان‌ها، انواع وسایل نقلیه و لوازم آن، سرقت احشام و سایر سرقت‌ها.
- مورد سوم موارد واقعاً مجرمانه را نشان می‌دهد و مورد چهارم متهمان به سرقت را به تفکیک جنس و سن و نوع سرقت نشان می‌دهد. آمار فوق به کار مطالعات جرم‌شناسی می‌آید و در مجموع اطلاعات خوبی در اختیار محقق می‌گذارد.
۵. پرونده‌های تشکیل شده در مورد اقدام به خودکشی، به تفکیک زن و مرد، اقدام به خودکشی کرده و فوت شده و به تفکیک استان‌ها.
۶. پرونده‌های تشکیل شده در مورد اقدام به خودکشی، بر حسب جنس و سن.
۷. تصادفات درون شهری به تفکیک منجر به فوت، منجر به جرح و منجر به خسارت و به تفکیک تعداد تصادفات و تعداد مجروحان و فوت شده‌ها و به تفکیک استان.
۸. تصادفات برون شهری وسایل نقلیه منجر به فوت، جرح و خسارت و تعداد تصادفات، مجروحان و فوت شده‌ها، به تفکیک استان.
۹. انواع مواد مخدر کشف شده، به تفکیک استان و به تفکیک نوع ماده مخدر.
- موارد پنجم و ششم به خودکشی مربوط می‌شود که جزو آسیب‌های اجتماعی است، نه جرایم. آمار تصادفات (موارد ۷ و ۸) خارج از حوزه آسیب‌شناسی است.
- مورد نهم که شامل انواع مواد مخدر کشف شده است از نظر شناخت مسئله مواد مخدر اهمیت دارد. در سالنامه‌های آماری قبلی (از سال ۱۳۷۱ تا سال ۱۳۷۷) جدولی وجود داشت که دستگیر شدگان مربوط به مواد مخدر را به دست نیروی انتظامی به تفکیک قاچاقچی و معتاد و دستگیر شدگان کمیته انقلاب و سایر نهادها را دربر نمی‌گرفت. ارقام مربوط به دستگیر شدگان مرتبط با مواد مخدر، بدون تفکیک قاچاقچی و معتاد، از سال ۶۲ تا ۶۹ در سالنامه‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۶۹ ملاحظه می‌شود، آمار دستگیر شدگان به تفکیک قاچاقچی و معتاد از سال ۷۰ به بعد وجود دارد.

غیر از اطلاعات بالا که اداره آمار معاونت بررسی‌های اجتماعی و آمار نیروی انتظامی تهیه کرده و در سالنامه آماری می‌آید، در سالنامه‌های آماری سال‌های گذشته اطلاعات دیگری از همین منبع وجود داشت که در سالنامه‌های جدید حذف شده است. مهم‌ترین این اطلاعات جدولی است که از سال ۱۳۵۰ تا سال ۱۳۶۱ در سالنامه آماری دیده می‌شود و عنوان آن انواع جرایم واقع شده در حوزه استحقاقی شهربانی‌های کشور است (منظور شهرها و حومه‌های آن‌هاست). عناوین این جرایم در جدول (۱) آورده شده و ارقام آن مربوط به سال‌های ۱۳۴۷ تا ۱۳۶۱ است. این عناوین را می‌توان از سالنامه آماری به دست آورد.

طبقه‌بندی جرایم در سالنامه آماری

یکی از مهم‌ترین ابعاد آمار جرم طبقه‌بندی جرایم است. البته، طبقه‌بندی جرایم را معمولاً آماردانان یا جامعه‌شناسان انجام نمی‌دهند، بلکه طبقه‌بندی که در آمار به کار می‌رود همان طبقه‌بندی است که نظام حقوقی هر کشوری از جرایم دارد و مبتنی بر قوانین اصلی (مدنی و جزایی) هر کشور است. اما نکته مهم این‌جاست که در نظام‌های آمار جرایم پیشرفته، اولاً، آمار همه انواع پرونده‌های قضایی را نمی‌آورند، بلکه معمولاً بر مهم‌ترین و اصلی‌ترین آن‌ها متمرکز می‌شوند؛ ثانیاً، عنوان جرایم را معمولاً دقیق و روشن می‌آورند، به طوری که عنوان به نوع مشخص و قابل تعریفی از عمل مجرمانه اشاره می‌کند و نه به طبقه‌ای از جرایم یا نوع کیفر یا عنوانی کلی که به موضوع پرونده‌های قضایی مربوط می‌شود. مثلاً، در ایالات متحد آمریکا، مهم‌ترین منبع اطلاعات آماری کلان که FBI منتشر می‌کند «گزارش هماهنگ جرایم جدول ۱. عناوین جرایم در سالنامه آماری ۱۳۵۷-۱۳۴۶»^۱

۱. اعتصاب، ۲. اجتماع و مواضع، بلوا و شورش، ۳. آتش‌سوزی و تخریب، ۴. افترا و بدگمانی، ۵. اختلاف زناشویی و ترک انفاق، ۶. اختلاس، ۷. اختلافات ملکی، ۸. بدل‌فروشی و تقلید علائم صنعتی و تجاری، ۹. پیاله‌فروشی، ۱۰. بخش اوراق مضره، ۱۱. تصرف عدوانی و مزاحمت، ۱۲. تعدیات مأمورین دولت نسبت به افراد، ۱۳. تسرّد و اهانت افراد به مأمورین دولت در حین انجام وظیفه، ۱۴. تهدید و اکراه، ۱۵. تقلب در کسب و تجارت، ۱۶. جرایم نسبت به اطفال، ۱۷. جرایم نسبت به اموات، ۱۸. جعل و تزویر و استفاده از اسناد مجعول، ۱۹. چاقوکشی، ۲۰. چک بی‌محل، ۲۱. خیانت در امانت، ۲۲. خرید و فروش اموال مسروقه، ۲۳. دایر کردن اماکن فساد و وادار کردن اشخاص به فحشا، ۲۴. ربودن اشخاص، بانوان و اطفال، ۲۵. رشا و ارتشا، ۲۶. رانندگی بدون پروانه، ۲۷. سقط جنین، ۲۸. سرقت مسلحانه، ۲۹. سگّه‌تقلبی، ۳۰. شهادت کذب و افشای سر و قسم دروغ، ۳۱. غصب عدوانی و مشاغل، ۳۲. فرار مجرمین و اختفای مقصرین، ۳۳. قاچاق و انواع آن، ۳۴. قماربازی و تشکیل قمارخانه، ۳۵. مخالفت با رژیم سلطنتی و داشتن مرام اشتراکی، ۳۶. کلاهبرداری، ۳۷. مسوم کردن عمد و غیرعمد، ۳۸. مزاحمت بانوان و دوشیزگان، ۳۹. هتک حرمت مأمورین و نمایندگان مجلسین، ۴۰. هتک حرمت منازل و محل کار و ورود به عنف، ۴۱. بفره‌گیری، ۴۲. رها کردن اطفال توسط والدین، ۴۳. متفرقه.

۱. مأخذ: مرکز آمار ایران، سالنامه آماری کشور ۱۳۵۷-۱۳۴۶.

(UCR)^۱ است. این گزارش که بر مبنای اطلاعات بیش از ۱۷۰۰۰ مرکز پلیس، که به اکثریت جمعیت آمریکا خدمت می‌کند، تهیه می‌شود، فقط به جرایم شاخص (Index Crimes) اختصاص دارد که عبارت‌اند از: ۱. قتل عمد، که شامل کلیه مواردی است که در آن فردی با قصد و نیت انسان دیگری را بکشد. قتل‌های ناشی از غفلت، اقدام به قتل، ضرب و جرح به قصد قتل، خودکشی، مرگ تصادفی و قتل قابل توجیه جزو قتل عمد به‌شمار نمی‌آیند. قتل قابل توجیه دو صورت دارد: قتل مجرم به دست مأمور پلیس در حین انجام وظیفه، دوم قتل تبه‌کار، به هنگام ارتکاب جرم به دست شهروند عادی. قتل غیرعمد هر چند جرم طبقه اول به‌شمار می‌آید، اما جزو جرایم شاخص نیست. بنابراین، آمار آن در گزارش هماهنگ جرایم نمی‌آید. ۲. تجاوز به عنف: تجاوز جنسی به یک زن، علی‌رغم میل او و با اعمال زور، که شامل شروع اقدام به تجاوز و ضرب و جرح به قصد تجاوز نیز می‌شود. جرایم جنسی که در آن‌ها زور و اجبار به کار برده نشده باشد جزو این طبقه قرار نمی‌گیرد. ۳. راهزنی (اخذ مال به عنف). ۴. ضرب و جرح شدید. ۵. شربوری یا ورود غیرقانونی به یک ساختمان، به قصد سرقت یا ارتکاب جرایم دیگر. ۶. سرقت یا دزدیدن مال غیر بدون توسل به زور، خشونت یا کلاهبرداری، مثل دوچرخه دزدی، سرقت وسایل اتومبیل، جیب‌بری، کش رفتن جنس از مغازه و موارد مشابه. ۷. سرقت وسایل نقلیه موتوری (منهای قایق موتوری، هواپیما و ماشین‌های کشاورزی و ساختمانی) و بالأخره ۸. آتش‌سوزی، اقدام در جهت آتش زدن اموال، خانه‌ها، ساختمان‌های عمومی، وسایل نقلیه موتوری، هواپیما، اموال شخصی غیر یا اقدامات مشابه (نگاه کنید به گزارش هماهنگ جرایم FBI، ۱۹۸۸). تمام موارد بالا، اعمال مجرمانه مشخص و معین‌اند. اما در طبقه‌بندی که از جرایم در سالنامه آماری آمده است، متأسفانه عناوین مبهم و نامعین و همین‌طور جرایم و گاه خلاف‌های کم‌اهمیت دیده می‌شود که ارزش اطلاعاتی بسیار کمی دارد و نه تنها به شناخت میزان انواع رفتار مجرمانه کمک نمی‌کند، بلکه بیش از پیش محققان و سیاست‌گذاران اجتماعی را سردرگم می‌سازد.

جدول (۱) عناوین جرایم را در سالنامه آماری سال‌های پیش از انقلاب (۱۳۵۷-۱۳۴۶) نشان می‌دهد. این عناوین، که برگرفته از اداره آمار قضایی دادگستری است، گاه با عنوان محکومیت یا اتهامی که در دادگاه به افراد وارد آمده یکی است. مثل آتش‌سوزی و تخریب، چاقوکشی یا رانندگی بدون پروانه. اما برخی اوقات این عناوین در واقع نه به جرم، بلکه به

1. Uniform Crime Report

موضوع مورد اختلاف بین افراد برمی‌گردد. مثلاً، اختلافات ملکی یا اختلافات زناشویی. در مواردی نیز این عناوین نام عمل مجرمانه‌ای نیست، بلکه طبقه‌ای از جرایم را شامل می‌شود، مثل: جرایم نسبت به اطفال و جرایم نسبت به اموات. از نظر میزان اهمیت جرم و جنبه جزایی و کیفی آن نیز هیچ نوع تفکیکی مشاهده نمی‌شود. مثلاً، در صورت عناوین جرایمی که در همه این سال‌ها در سالنامه آمده و مأخذ آن اداره آمار قضایی وزارت دادگستری است، نه عنوان قتل عمد وجود دارد نه قتل غیرعمد و نه حتی سرقت و خرید و فروش مواد مخدر که قطعاً از مهم‌ترین جرایم بوده‌اند و در دادگستری هم بدان‌ها رسیدگی می‌شد. اما تعداد پرونده‌های مربوط به جرایمی مثل مزاحمت بانوان و دوشیزگان، قلب سکه، شهادت کذب و رانندگی بدون پروانه پیوسته تکرار شده است. گویا کسی یک بار چنین فرمی را تهیه و آماری گردآوری کرده است و از آن به بعد هیچ‌کس این همت را نداشته که به این فهرست یک بار دیگر نگاه کند و اشکالات آن را مورد توجه قرار دهد. آمار جرایم مربوط به خشونت در جای دیگر در سالنامه به نقل از آمار شهربانی کل کشور آمده است. این ارقام نه تعداد پرونده‌ها، بلکه تعداد موارد وقوع جرایمی مثل قتل و ضرب و جرح و تهدید را نشان می‌دهد.

در سالنامه‌های آماری بعد از انقلاب طبقه‌بندی جرایم تغییر می‌کند و پس از یک دوره چند ساله فهرست تقریباً ثابتی از عناوین جرم (مثل دوره پیش) با تغییرات جزئی هر ساله ظاهر می‌شود. در جدول (۲) این طبقه‌بندی را آورده‌ایم.

جدول (۲) عناوین جرایم در سالنامه آماری (سال ۱۳۶۵ به بعد)^۱

۱. قتل عمد ۲. قتل غیرعمد ۳. ایراد ضرب و جرح ۴. تخریب ۵. اعمال منافعی عفت ۶. اختلاس، ارتشا و جعل ۷. سرقت ۸. تصرف عدوانی و مزاحمت ۹. صدور چک بلامحل ۱۰. شرب خمر ۱۱. رانندگی بدون گواهینامه ۱۲. تخلفات رانندگی ۱۳. امور خلافی ۱۴. قذف ۱۵. دعاوی حقوقی (۴) ۱۶. انحصار وراثت ۱۷. مالک و مستاجر ۱۸. تصحیح و ابطال شناسنامه ۱۹. امور حسبی، وقف و وصیت ۲۰. ازدواج ۲۱. طلاق ۲۲. الزام به تمکین ۲۳. ترک انفاق ۲۴. قرار رد دادخواست و عدم صلاحیت ۲۵. قرار رد دفتر ۲۶. عسر و حرج ۲۷. مسموم کردن عمدی ۲۸. تهدید ۲۹. سایر جرایم.
--

نگاهی به جدول (۲) سر درگمی موجود در آمار را به خوبی نشان می‌دهد. بیماری که از آغاز شروع گردآوری و انتشار آمار همواره وجود داشته است و هرگز درمان نشده است. بعضی از اشکالات از این قرار است:

۱. برخی از عناوین واقعاً اقدامات مجرمانه‌اند. مثل قتل غیرعمد، ایراد ضرب، مسموم کردن

۱. مأخذ: مرکز آمار ایران، سالنامه آماری کشور ۱۳۸۰-۱۳۶۵.

عمدی و تهدید در حوزه جرایم مربوط به خشونت یا سرقت و صدور چک بلامحل در حوزه جرایم مربوط به اموال (جرایم حقوقی).

۲. برخی دیگر از عناوین به چند اقدام مجرمانه اشاره می‌کنند. مثل اختلاس، ارتشا و جعل، یا تصرف عدوانی و مزاحمت.

۳. برخی دیگر به یک طبقه از جرایم اشاره می‌کنند و اغلب چون طبقه‌بندی مبهم است، دقیقاً معلوم نیست چه اعمالی مصداق این طبقه است و اقدامات بسیاری را می‌توان ذیل هر یک از این عنوان‌ها آورد که ممکن است از لحاظ میزان اهمیت تفاوت‌های بسیاری با هم داشته باشند. در نتیجه، این نوع آمار هیچ فایده‌ای برای آسیب‌شناس ندارد، مثلاً، اعمال منافی عفت. طبیعتاً چنین مجموعه‌ای از جرایم هرگز نمی‌تواند به کار بررسی مثلاً خشونت‌های جنسی در کشور بیاید چون آمار تجاوز به عنف، فریب و یا احتمالاً شرکت در یک مهمانی شبانه با لباس نامناسب یا قدم زدن با نامحرم در پارک را در یک طبقه جای داده است.

۴. بعضی عناوین به یک، چند و یا طبقاتی از عمل مجرمانه اشاره نمی‌کنند، بلکه صرفاً موضوع‌های پرونده‌هایی هستند که در اثر تقاضای افراد در دادگستری تشکیل شده است: مثلاً، مالک و مستأجر، تصحیح و ابطال شناسنامه، امور حسبی، وقف، وصیت، انحصار وراثت، ازدواج و طلاق و الزام به تمکین. در این موارد جرمی در کار نبوده است، بلکه افراد برای کسب نظر مقام قضایی و داوری او به دادگاه مراجعه کرده‌اند. این کسب نظر مقام قضایی گاه برای رفع اختلاف میان طرفین یک دعوا، و تعیین حقوق و وظایف قانونی طرفین در مورد مسئله مورد اختلاف یا مورد شکایت یا تقاضای افراد برای اصلاح سندی رسمی و بالأخره درخواست کسب مجوز برای انجام دادن عمل معینی است. در هر حال، آمار این موارد جزو آمار جرم به شمار نمی‌آیند.

۵. دسته دیگری از عنوان‌ها در واقع عنوان‌های تصمیم قضایی یا اداری مقام قضایی‌اند و نه چیز دیگر. مثلاً، قرار رد دادخواست و عدم صلاحیت یا قرار رد دفتر یا اعلام عسر و حرج. صدور قرار رد دادخواست یا رد دفتر یک اقدام قضایی است، نه عمل مجرمانه و طبیعتاً ارقام مربوط به آن عملکرد دادگاه‌ها را نشان می‌دهد، نه ارتکاب جرم را. این نوع آمار صرفاً برای مدیریت قضایی اهمیت دارد، نه برای محققانی که خواهان بررسی وضعیت جرایم در کشورند و نه مردم عادی.

۶. بعضی از این عنوان‌ها شامل کژروی‌های اخلاقی‌اند که اطلاعات مربوط به آن‌ها معمولاً جامعیت ندارد. زیرا کسانی که به خاطر این اعمال کارشان به دادگاه می‌کشد، تعداد بسیار کوچکی از کل افرادی هستند که مرتکب این اعمال شده‌اند. آمار این نوع اقدامات چندان برای

آسیب‌شناسان اهمیت ندارد، چون عنصر ضداجتماعی و اقدام بر علیه امنیت جامعه را در خود ندارد، مثل شرب خمر و قذف.

۷. اشکال دیگر این طبقه‌بندی این است که بسیاری از جرایم را شامل نمی‌شود. تنوع جرایمی که در هر کشوری اتفاق می‌افتد بسیار متنوع‌تر از فهرست بالاست و در میان جرایم فراموش شده جرایمی وجود دارند که از جرایم رایج در همه جای دنیا هستند و از نظر آسیب‌شناسی مهم‌اند، اما در طبقه‌بندی فوق دیده نمی‌شوند، مثلاً راهزنی (سرقت توأم با عنف مسلحانه یا با تهدید)، جیب‌بری، فروش اموال مسروقه، فریب، روسپیگری، باج‌گیری، خرید و فروش مواد مخدر^۱. طبقه‌سایر جرایم که در انتها آمده نیز برای محقق هیچ ارزشی ندارد.

آمارنامه‌های استان

یکی دیگر از نشریات آماری که به‌طور نسبتاً مرتب در کشور منتشر می‌شود، آمارنامه استان است. آمارنامه‌های استان‌ها، در ۲۸ استان کشور، سالانه منتشر می‌شود، اما متأسفانه آمارنامه اغلب بیش از یک سال از زمان عقب است. میزان تأخر زمانی انتشار آن‌ها بستگی به توانایی‌های سازمان منتشرکننده در استان دارد و از شش ماه تا سه سال (و در یک مورد استثنایی بیشتر) متفاوت است^۲. به‌طور معمول، در مورد اکثریت استان‌ها یک تأخیر دوساله بسیار طبیعی است. آمارنامه‌های استان سازمان‌های مدیریت و برنامه‌ریزی استان‌ها منتشر می‌کنند. در واقع، کار انتشار این آمارنامه‌ها از وظایف معاونت آمار و اطلاعات این سازمان‌هاست که در عین حال شعبه استانی مرکز آمار ایران نیز به‌شمار می‌آید^۳. با این‌که تاکنون کوشش‌های چندینی برای یکسان‌سازی اطلاعات گردآوری شده انجام گرفته، اما هنوز هم میان اطلاعاتی که استان‌های مختلف گردآوری می‌کنند و در قالب آمارنامه منتشر می‌کنند تفاوت بسیاری وجود دارد.

مأخذ اطلاعات آمارنامه‌ها ادارات استانی و شهرستانی‌اند و انتشار این آمارنامه‌ها محصول همکاری ادارات کل و ادارات استان با سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استانی است. بنابراین،

۱. چون خرید و فروش مواد مخدر در دادگاه‌های انقلاب رسیدگی می‌شده است در این طبقه‌بندی که مربوط به دادگاه‌های عمومی است نیامده است.

۲. به هنگام بررسی چنین فرض شده که اگر آمارنامه هر سال در اسفند ماه همان سال یا فروردین سال بعد منتشر شده باشد، تأخیر در انتشار نداشته است.

۳. مرکز آمار ایران در مرکز یکی از ادارات تابعه سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی محسوب می‌شود و رئیس آن معاون رئیس سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور است. مرکز آمار در استان‌ها شعبه مستقل ندارد، اما یکی از معاونت‌های سازمان‌های مدیریت و برنامه‌ریزی استان‌ها به نام معاونت آمار و اطلاعات عملاً نقش شعبه استانی مرکز را بازی می‌کند.

اطلاعات موجود در این آمارنامه‌ها از نوع آمار ثبتی است که از ادارات کسب می‌شود. مأخذ اطلاعات مربوط به جمعیت نیز سرشماری عمومی نفوس و مسکن است که مسئول اجرای آن در استان معاونت آمار و اطلاعات سازمان مدیریت است. جالب اینکه هیچ نوع نمونه‌گیری نیز در جمعیت ملاک عمل قرار نمی‌گیرد. بنابراین، مثلاً در آمارنامه سال ۱۳۷۹ استان تهران که در اردیبهشت ماه ۱۳۸۰ منتشر شده، ارقام جمعیتی همان ارقام سال ۱۳۷۵ است.

نگاهی به آخرین آمارنامه‌های استانی منتشر شده در کشور نشان می‌دهد که در آمارنامه‌های هفت استان اساساً هیچ بخشی با عنوان آمار قضایی وجود ندارد. این هفت استان عبارتند از: بوشهر، زنجان، کرمانشاه، لرستان، کردستان، خوزستان و ایلام. از میان بقیه استان‌های کشور در آمارنامه‌های سیزده استان دیگر برخی اطلاعات قضایی وجود دارد، اما این اطلاعات از نظر آمار جرایم هیچ ارزشی ندارد. مثلاً در بعضی آمارنامه‌ها تعداد پرونده‌های وارده یا مختومه، به تفکیک نوع شعبه (عمومی، انقلاب، تجدید نظر)، برخی بر حسب وضعیت پرونده‌های بررسی شده از لحاظ سیر قضایی و اداری آن‌ها (مانده از سال قبل، وارده، مختومه، موجودی) و گروهی به تفکیک شهر یا شهرستان محل دادگاه یا حوزه قضایی آمده است. در یک مورد (آمارنامه استان اردبیل) نیز تعداد پرونده‌ها، بر حسب نوع کیفر و به تفکیک حدود، قصاص، دیات و تعزیرات ذکر شده است. هیچ‌کدام از این اطلاعات از نظر آسیب‌شناسی اهمیتی ندارد، زیرا شرط وجودی آمار جرم و اولین گام در راه تهیه این نوع آمار شمارش جرایم واقع شده (یا در این جا حداقل جرایم واقع شده و به دادگاه ارجاع شده) است و وقتی آمار پرونده‌ها به تفکیک نوع جرم نباشد، در واقع نوعی آمار اداری است که میزان کار قضات و سایر کارکنان محاکم را نشان می‌دهد و نه جرایم را. طبقه‌بندی پرونده‌ها بر حسب طبقات کلی (یا بهتر است بگوییم درجات کیفر) نیز ارزش آسیب‌شناختی ندارد. سیزده استان فوق عبارتند از: آذربایجان شرقی، سمنان، گلستان، کرمان، تهران، اصفهان، اردبیل، مازندران، سیستان و بلوچستان، خراسان، آذربایجان غربی و همدان.

در آخرین آمارنامه‌های منتشر شده مربوط به ۸ استان دیگر کشور، اطلاعات قابل استفاده‌ای درباره جرایم وجود دارد. بنابراین، از میان ۲۸ استان، اطلاعات آماری مربوط به جرایم فقط در مورد ۸ استان کشور از آمارنامه‌های استانی به دست می‌آید. این ۸ استان عبارت‌اند از: قم، قزوین، مرکزی، یزد، فارس، گیلان، چهارمحال و بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد. البته اطلاعاتی که در مورد هر یک از این استان‌ها در آمارنامه‌ها موجود است نیز یکسان نیست و با هم فرق می‌کند. مثلاً، در آمارنامه‌های قزوین، یزد و گیلان پرونده‌های مختومه در دادگاه‌های عمومی استان به تفکیک نوع جرم آورده شده است. اما در آمارنامه‌های استان‌های مرکزی و کهگیلویه

صرفاً اطلاعات مربوط به نیروی انتظامی ذکر شده که شامل جرایم واقع شده در حوزه استحفاظی نیروی انتظامی، سرقت‌های عادی، مواد مخدر کشف شده و تصادفات منجر به فوت، جرح و خسارت و نیز مرگ‌های بر اثر سوانح و خودکشی است. بعضی آمارنامه‌ها نیز ترکیبی از آمار نیروی انتظامی و آمار دادگاه‌های عمومی انقلاب ارائه داده‌اند (آمارنامه‌های یزد و قم و گیلان - ۱۳۷۸). در این موارد، گاه بعضی از اطلاعات آمار جرم به‌شمار می‌آید و برخی دیگر اطلاعات قضایی، اداری یا اطلاعات مربوط به سوانح و اتفاقات است که ربطی به آمار جرایم ندارد.

نتیجه‌گیری

در این مقاله کوشیده‌ایم که پس از تعریف آمار جرم نگاهی به وضعیت آمار جرایم در ایران بیندازیم و اهمیت این آمار را برای مطالعات آسیب‌شناسی اجتماعی بسنجیم و ارزیابی کنیم. بررسی نشان داد که اولاً در کشور ما سه منبع رسمی تولید آمار جرایم وجود دارد که عبارتند از:

۱. دفتر آمار و پردازش داده‌های وزارت دادگستری

۲. اداره آمار معاونت طرح و برنامه نیروی انتظامی

۳. سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور

مرکز نخست دو نوع آمار تهیه می‌کند، یکی آمار محاکم و فعالیت‌های آن‌ها و دوم آمار جرایم. مرکز دوم نیز دو نوع آمار تولید می‌کند، آمار جرایم (شامل جرم‌های واقع شده و متهمان دستگیر شده) و آمار تصادفات (سوانح رانندگی، مرگ‌های تصادفی). مرکز سوم نیز اطلاعات وسیع از محکومان به زندان و متهمان بازداشت شده، به علت جرایم گوناگون ارائه می‌دهد که البته برای استفاده عموم منتشر نمی‌شود.

به‌طور کلی، می‌توان گفت که با اتکا به هیچ‌یک از آمارهای رسمی منتشر شده نمی‌توان گزارش‌هایی واقع‌بینانه از وضعیت جرایم ارائه کرد و به محاسبه میزان‌های دقیق بزهکاری پرداخت و احتمال وقوع جرایم را پیش‌بینی کرد. به‌طور مشخص، آمار موجود را می‌توان در دو گروه طبقه‌بندی کرد:

گروه اول: اطلاعاتی درباره عملکرد شعبات دادگاه‌ها و تصادفات و حوادث فراهم می‌آورد.

این اطلاعات ارتباطی با آسیب‌شناسی اجتماعی ندارند و آمار جرم نیز به‌شمار نمی‌آیند.

گروه دوم: اطلاعات مربوط به تعداد پرونده‌های مختومه در دادگاه‌هاست که بر حسب نوع

جرم طبقه‌بندی شده‌اند. این دسته از آمار نیز مشکلات زیادی دارند که به ارزشمندی آنان از لحاظ مطالعات آسیب‌شناسی آسیب می‌رساند. برخی از این مشکلات عبارتند از:

الف) طبقه‌بندی جرایم بسیار ناقص و مغلوطن است. هرچند بعضی طبقات به مصادیق اعمال مجرمانه مشخص اشاره دارند، اما این طبقه‌بندی همواره ناقص بوده است و بسیاری از جرایم مهم را شامل نمی‌شده است. برخی از طبقات نیز به چند اقدام مجرمانه اشاره می‌کنند و تعداد موارد را سر جمع می‌آورند. برخی دیگر از طبقات نیز به یک طبقه بسیار مبهم از جرایم مربوط‌اند که می‌توانند مصادیق متنوعی داشته باشند. گروه دیگری از عناوین نیز اساساً اقدام مجرمانه نیستند، بلکه صرفاً موضوع پرونده‌هایی هستند که در پی تقاضای افراد در قوه قضائیه تشکیل شده و شامل اظهارنظر مقام قضایی در مورد امور حقوقی مورد اختلاف است و در واقع آمار تصمیمات مقام قضایی است، نه جرم.

ب) در مواردی که نوع جرم در دست است، از آن‌جا که شمارش بر حسب پرونده است و نه تعداد مجرمان یا تعداد جرایم واقع شده، هرگز نمی‌توان به تعداد مجرمان یا حتی تعداد دقیق موارد ارتکاب جرم یا قربانیان جرایم دسترسی پیدا کرد.

ج) مرز میان جرم و انحرافات اخلاقی، یعنی آن‌چه امنیت جامعه را مخدوش می‌کند و جنبه اجتماعی دارد و آن‌چه مشکل فردی است، گاه در هم می‌ریزد و دقیقاً روشن نیست که آیا عنوان اطلاق شده به دسته‌ای از اعمال دقیقاً در قانون به عنوان جرم تعریف شده است یا نه.

د) در آمار دادگستری چون معمولاً آمار بر اساس پرونده‌های وارده یا مختومه است، میان متهم و محکوم دقیقاً نمی‌توان مرز کشید، زیرا هر پرونده‌ای ممکن است به دو شکل مختومه شود: یکی این‌که برای متهمان آن قرار منع پیگرد صادر شود و دیگر این‌که متهمان آن محکوم به تحمل کیفر گردند. حتی نمی‌توان فرض کرد که هر پرونده مساوی وقوع یک یا چند فقره ارتکاب جرم است. زیرا ممکن است پرونده بر اساس شکایت واهی شکات تشکیل شده باشد. در آمار نیروی انتظامی، یا تعداد ارتکاب جرم گزارش شده ملاک است یا تعداد دستگیرشدگان. اولی را به‌طور تقریبی می‌توان مساوی میزان جرایم گرفت (آمار جرایم در هر حال فقط به جرایم کشف شده محدود می‌شود)، به شرط آن‌که فرض کنیم اطلاعات جامع و دقیق باشد. اما آمار دستگیرشدگان نیروی انتظامی را حداکثر می‌توان برابر آمار متهمان دانست، نه مجرمان که در واقع محکومان دادگاه‌ها هستند.

ه) به نظر می‌رسد که آمار زندان منبع خوبی برای تفکیک متهمان از محکومان باشد، هرچند همه متهمان و محکومان را نیز شامل نمی‌شود، زیرا همه متهمان به زندان محکوم، یا در زندان بازداشت موقت نمی‌شوند. با وجود این، آمار زندان‌ها در ایران یکی از بهترین منابع آمار جرم محسوب می‌شود و ما در مقاله‌ای جداگانه به نقاط ضعف و قوت این آمار خواهیم پرداخت، البته که آمار زندان برای عموم منتشر نمی‌شود، اما معمولاً

محققان براساس تقاضای خود می‌توانند به آن دسترسی پیدا کنند. (و) آمار جرایم موجود در سطح ملی و حداکثر به تفکیک استان تهیه و ارائه می‌شود و به همین جهت مقایسه میان مناطق شهری و روستایی از لحاظ میزان جرایم و نیز مقایسه میان شهرها به هیچ وجه امکان‌پذیر نیست.

به عنوان توصیه می‌توان گفت که اگر قرار باشد تحقیقات آسیب‌شناسی کلان‌نگر در ایران توسعه یابد، آمار جرایم باید اصلاح شود. تنظیم یک نظام آماری برای قوه قضائیه، نیروی انتظامی و سازمان زندان‌ها که با یکدیگر سازگار باشد و همدیگر را تکمیل و کنترل کند، کار دشواری نیست. کافی است تیم واحدی از صاحب‌نظران مفاهیم و تعاریف را یکسان ساخته و فرم‌ها و روش‌های اطلاع‌گیری را طراحی کند. نظارت بر گردآوری دقیق اطلاعات نیز وظیفه مدیریت دستگاه‌های مربوط است. انتشار آمار دقیق جرم راه را به روی ده‌ها تحقیق علمی درباره جرایم می‌گشاید و تحقیق بیشتر درباره جرایم قطعاً به طراحی سیاست‌های درست و احتمالاً کاسته شدن از میزان جرم منجر خواهد شد. به دیگر سخن، طراحی یک نظام آماری دقیق برای ثبت فعالیت‌های مجرمانه خود بخشی از کوشش‌های مردم و حکومت برای مبارزه با جرم است. بی‌اطلاعی و ناآگاهی پژوهشگران از میزان جرایم ممکن است ظاهراً تأثیری بر ارتکاب جرم نداشته باشد، اما مطمئناً آگاهی محققان اجتماعی از دامنه و عمق عمل مجرمانه در جامعه دیر یا زود به کشف روش‌های کارآتر مبارزه با جرایم خواهد انجامید. پس، طراحی یک نظام آماری مؤثر برای احصای جرایم و نظارت دقیق بر عملکرد صحیح آن و سرانجام انتشار آمار جرایم (در همان حدی که سایر کشورها انجام می‌دهند) برای استفاده پژوهشگران گام‌های اولیه و اساسی در مبارزه جدی با جرایم و کژروی‌ها به‌شمار می‌آید.

در پایان مقاله، مؤلف پیشنهاد می‌کند که یک نظام آماری دقیق برای ثبت فعالیت‌های مجرمانه برای قوه قضائیه، نیروی انتظامی و سازمان زندان‌ها طراحی و اجرا شود. به‌طوری که اجزای آن با هم سازگار باشند و همدیگر را کنترل و تکمیل کنند.

منابع

1. Biderman A. D., and Reiss, A. J. (1967) "On Exploring The dark Figure of Crime", *The Annals*, 374.
2. Clark, J. p. and Tiffit, L. L. (1966) "Polygraph and Interview Validation of selfreported Deviant Behavior", in *American Sociological Review*, No. 31.
3. FBI, Uniform Crime report, (1998).
4. Seigel, L. J. (2001) *Criminology: Theories, Patterns, and Typologies*, Wadworth, Thomson Learning.

5. Wolfgang M. E. et al. (1970) *The Sociology of Crime and Delinquency*, New York, John Wiley and sons.

۶. سازمان‌های مدیریت و برنامه‌ریزی استان‌ها. *آمار نامه‌های استانی* (از سال ۱۳۷۵ به بعد).

۷. مرکز آمار ایران. *سالنامه آماری کشور* (از سال ۱۳۴۵ تا سال ۱۳۷۹).

* * *

پرویز اجلالی دکترای جامعه‌شناسی و کارشناس ارشد سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی و عضو پاره‌وقت هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شمال تهران است. P_ejlali@yahoo.com